
СРАВНИТЕЛНОПРАВЕН ПОГЛЕД ВЪРХУ ДЕЙСТВИЕТО НА УГОВОРКАТА ЗА НЕПРЕХВЪРЛИМОСТ НА ВЗЕМАНЕТО

ДИМИТЪР СТОЯНОВ*

Катедра „Гражданскоправни науки“

Резюме: Настоящият труд разглежда правните последици от клаузата за непрехвърлимост на вземане и тяхната уредба в основните европейски правни семейства. Проведеното сравнителноправно изследване разкрива наличието на два основни правни принципа, като при съставянето на правила относно клаузата за непрехвърлимост на вземане се възприема единият от тях. Националните законодателства, които са създали правния режим въз основа на първия принцип, а именно „принципа на автономията на волята“, допускат прехвърлимостта на вземането да бъде изключена по отношение на третите лица по силата на тази клауза.

Друга група национални правопорядъци възприемат противоположния принцип – на свободната прехвърлимост на благата, съобразно който уговорките между страните не могат да ограничават прехвърлителното действие по отношение на трети лица.

Тъкмо съществуващото многообразие налага и извършването на този сравнителноправен преглед.

Трудът предлага при бъдещо усъвършенстване на правната уредба, както и при опит за формулиране на унифицирани правни норми относно клаузата за непрехвърлимост на вземане, да се използват разпоредбите на съществуващите *soft law* кодификации.

* Главен асистент по гражданско и семейно право в ЮФ на СУ „Св Климент Охридски“, доктор по право; dimitarstoyanov2011@gmail.com.

Ключови думи: договорна непрехвърлимост на вземане, свобода на договаряне, свободна прехвърлимост на благата, Проект за обща референтна рамка, Принципи на международните търговски договори.

A GLIMPSE UPON ANTI-ASSIGNMENT CLAUSES FROM THE PERSPECTIVE OF COMPARATIVE LAW

DIMITAR STOYANOV*

Civil Law Sciences Chair

Abstract: This paper examines the effect of a contractual prohibition on assignment and its embodiment in major European legal families. A thorough comparative overview reveals two legal principles concerning the contractual prohibition on assignment in any national legislation that serve as a founding stone of any respective set of rules in this matter. The first one, referred to as “the autonomy of the will” principle acknowledges the possibility for parties to exclude the transferability of a receivable with an absolute effect, enforceable against any third party.

The second one, known as the “free alienability of assets” principle aims to promote the unrestricted transfer of rights over objects, thus limiting the effect of a prohibition on assignment to contracting parties only.

This existing diversity testifies for the need to provide a harmonized approach to the anti-assignment clause.

The paper calls for an adoption of the provisions of several soft law instruments with regard to the contractual prohibition on assignment due to their balanced legal approach.

Key words: contractual prohibition on assignment, autonomy of will, free alienability of assets, Draft Common Frame of Reference, Principles of International Commercial Contracts.

Въведение

Всяка съвременна правна система предвижда възможност широк кръг правни субекти да участват в гражданския и търговския оборот. Наред с това се наблюдава и тенденция по постоянно разширяване на вида блага, признати и уредени от националните законодателства като обекти на гражданското право. Това обстоятелство е обусловено от редица фактори, сред които най-съществено влияние като че ли имат усложняването на обществените отношения, както и постоянния стремеж към извличане на икономическа облага от страна на правните субекти. Като естествена част от този процес може да се разглежда и признатата възможност да се придобиват права върху безтелесни обекти, сред които попадат и вземанията. Поначало, законодателят допуска техният титуляр свободно да се разпорежда с тях. В процеса по утвърждаване на вземанията, наред с вещите, като самостоятелен прехвърлим обект на гражданското право, се открояват и съществени различия между тях.

* Senior Assistant Professor in Civil and Family Law at the Faculty of Law, Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Ph.D; dimitarstoyanov2011@gmail.com.

Това е и причината националните законодателства да провеждат разлика при уредбата на правила относно прехвърлимостта на вещите, от една страна, и на вземанията, от друга. За да настъпи транслативният ефект при разпореждане с вещни права върху вещи поначало не е необходимо извършване на допълнително волеизявление, освен това на собственика на вещта и неговия контрахент. Обратно, сключването на разпоредителни сделки с вземания е в състояние да засегне правните интереси на длъжника, който е разчитал личността на неговия кредитор да остане непроменена, докато съществува правоотношението.

Тъкмо с оглед предоставяне на по-голяма закрила на правните интереси на длъжника, някои национални законодателства позволяват в договора да се включи специална клауза (*pactum de non cedendo*), която да доведе до изключване на прехвърлимостта на вземанията с действие спрямо всички трети лица. Съществува и друга група от национални законодателства, които, без да отричат действителността на подобна уговорка между страните, не допускат тя да произведе абсолютен ефект *erga omnes*. В националните правопорядъци, които принадлежат към тази втора група, се предвиждат различни ограничения на правните последици от договорно установената непрехвърлимост. Най-често, законодателят предвижда тя да поражда обвързващото си действие единствено между страните, които са я уговорили.

При съставяне на правила относно *pactum de non cedendo* в отделните национални правопорядъци, законодателят най-често възприема един от двата противоположни правни принципа, приложими по отношение на този правен институт. Първият от тях условно може да се нарече „принцип на автономията на волята“, доколкото допуска по съглашение между страните да бъде изключена прехвърлимостта на вземане с действие спрямо всички трети лица. Противоположен в подхода си е принципът за свободната прехвърлимост на благата, който не позволява изваждането на правни обекти от участие в гражданския оборот, освен по волята на законодателя. Отделните национални правопорядъци най-често възприемат един от двата правни принципа, но не са редки и случаите, при които се възприема трето, балансирано разрешение, в опит да се отчитат правните интереси на всички заинтересовани участници.

Съществуващото многообразие по отношение на конкретния законодателен подход във връзка с правните последици на *pactum de non cedendo* представлява предизвикателство пред Единния европейски пазар и Четирите свободи на движение, най-вече с оглед свободното движение на лица и капитали. Някои от предприетите напоследък наднационални опити за хармонизация на *pactum de non cedendo* се ограничават само до определен вид договори¹,

¹ Вж. Конвенцията на UNIDROIT за международния факторинг от 1988 г., където предвидените в чл. 6, ал. 1 правила относно действието на клаузата за непрехвърлимост на вземания са приложими само относно факторинга.

а други са част от soft law кодификация на частното право и поради това нямат задължителен характер за всички участници в оборота². Струва ми се, че тези обстоятелства обуславят и нуждата от сравнителноправен поглед върху правната уредба на клаузата за непрехвърлимост на вземане и нейното правно действие.

I. Национални законодателства, които възприемат принципа за „автономия на волята“ при уредбата на клаузата за непрехвърлимост на вземане

Първата група национални правопорядъци изграждат правната уредба на уговорката за непрехвърлимост на вземане върху разрешенията на принципа за автономията на волята. При тях законодателят провежда ясно разграничение между правилата относно прехвърлимостта на правата върху вещи и вземанията. Първите са предмет на уредба във вещното право, изградени са на принципа *numerus clausus*, а ограничаването на прехвърлимостта на вещи и вещни права с ефект *erga omnes* се допуска от законодателя само когато общественият интерес налага възприемане на подобен правен подход. Напротив, вземанията се уреждат от обективното облигационно право. На страните по договора е призната възможността да определят съдържанието на облигационното отношение, така че то в най-голяма степен да съответства на техните правни и икономически интереси. Възможността да се ограничи или дори да се изключи изцяло прехвърлимостта на вземането се разглежда като естествена последица от свободата на договаряне.

Поначало, най-често срещаната разновидност на клаузата за непрехвърлимост на вземане в тази първа група национални законодателства намира израз в поето от кредитора задължение за бездействие спрямо длъжника, а именно да се въздържа от прехвърляне на вземането. На оборота обаче са познати и други проявни форми на тази договорна забрана. Така например, прехвърлителният ефект на сключената цесия може да бъде изключен само по отношение на определени правни субекти, или за определен период от време след възникване на вземането. Най-сетне, възможно е също така транслативното действие на цесията да бъде обусловено от изричното съгласие на длъжника³.

² Двете най-значими soft law кодификации в частното право, които съдържат изрични правила относно *pactum de non cedendo* са Принципите на европейското договорно право (2000-2003), Проектът за Обща референтна рамка (2009) и Принципите на UNIDROIT за международните търговски договори (в тяхната четвърта ревизия от 2016).

³ Вж. Goergen, Ute. Das Pactum de non cedendo. Eine Untersuchung zum vertraglichen Abtretungsverbot im englischen, französischen und deutschen Recht unter Einbeziehung internationaler Harmonisierungsinitiativen. Nomos Verlagsgesellschaft, 2000, p. 48, където тези клаузи се разглеждат като „отслабени“, но все пак напълно функционални разновидности на *pactum de non cedendo*.

В правната доктрина се приема, че изключването или ограничаването на цесията по волята на страните е конкретно проявление на принципа за свободата на договаряне в частното право⁴.

Изтъкват се редица причини, които да оправдаят възприемането на абсолютния ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане в позитивното право. Общоприето е, че цесията създава опасност за длъжника да изпълни задължението си на лице, което не е кредитор. Такъв ще е случаят, когато цедентът е прехвърлил вземането си, но преди да уведоми длъжника, трето лице се представя за новия кредитор и изисква плащане. На следващо място, възможно е длъжникът да пропусне уведомлението за цесията и да изпълни на цедента. За да се освободи от задължението си, той трябва да плати наново, този път на цесионера, който е новият кредитор и след това да предяви иск за неоснователно обогатяване срещу цедента. Подобно развитие е възможно при частична цесия, когато цедентът раздели вземането си и го прехвърли на два или повече цесионера.

Друга причина за признаване на абсолютното действие на клаузата за непрехвърлимост на вземане се търси и в хипотезата, когато длъжникът и кредиторът се намират в трайни икономически отношения помежду си. Изключването на прехвърлимостта на някое от възникналите вземания в този случай съхранява възможността за длъжника да упражнява косвен натиск върху своя контрахент, както и да прихване задължението си със свое вземане срещу кредитора.

Като основание за изключване на прехвърлимостта, правната доктрина признава и нежеланието на длъжника да се окаже задължен спрямо неизвестен за него кредитор, който е възможно да създаде по-неблагоприятни условия от досегашните⁵. Най-сетне, уговарянето на *pactum de non cedendo* се допуска и в случаите, когато длъжникът не желае неговата самоличност да се разкрива пред друго лице, освен пред първоначалния кредитор⁶.

Една от най-значимите съвременни граждански кодификации, която урежда клаузата за непрехвърлимост на вземане в духа на принципа за автономия на волята, е *Германският граждански кодекс (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB)* – по-нататък герм. ГК) от 1900. В разпоредбата на § 399, предл. 2 герм. ГК германският законодател изрично е допуснал възможността страните да

⁴ Така Tolhurst, Greg Carter, J. W. Prohibitions of assignment: contract or property? *Butterworths Journal of International Banking and Financial Law*, December 2014, p. 692.

⁵ Сред тях например могат да бъдат посочени неудобно местоположение на цесионера, различен начин на плащане, различни изисквания относно плащането, а дори и личността на цесионера, който не е обвързан от различни устни уговорки, постигнати между цедента и длъжника във връзка с изпълнение на задължението.

⁶ По въпроса за причините, които обуславят уговарянето на *pactum de non cedendo* вж. по-подробно Woo-Jung, Jon. A Comparative Analysis of the Regulation on Anti-Assignment Clauses. *Korea University Law Review*, 2010, № 7, p. 98–99.

изключат прехвърлимостта на вземането по договорен път. Преобладаващо в германската правна доктрина се приема, че договорната непрехвърлимост на вземането има действие *erga omnes* и може успешно да бъде противопоставена на всяко трето лице, така че успешно да осуети евентуална цесия⁷. Защитата на правните интереси на длъжника е почти абсолютна, доколкото при наличие на подобна клауза трето лице може да придобие права върху вземането и да стане цесионер само при условията на изключението, предвидено в § 405 герм. ГК⁸. Същевременно, германският законодател е предвидил, че правомощието за разпореждане с прехвърлими права не може да бъде изключено или ограничено по силата на правна сделка, но същевременно поетото задължение да не се прехвърля такова право, е само по себе си действително (§ 137 герм. ГК). Преобладаващо, германската правна доктрина не открива противоречие между разпоредбите на § 137 герм. ГК и § 399 герм. ГК. Според значителна част от авторите⁹, договорната непрехвърлимост на вземането няма как да противоречи на принципната прехвърлимост на правата, след като самият законодател едновременно е уредил тези две разпоредби в германския ГК. Това обстоятелство, според тях, води до заключението, че абсолютното действие на *pactum de non cedendo* е допустимо, доколкото тук следва да намери приложение правилото „*Lex specialis derogat legi generali*“. Авторите, които се придържат към това становище, разглеждат предвидената в § 137 герм. ГК забрана за страните да изключват обекти от гражданския оборот, като обща правна норма (съглашение, известно като *pactum de non alienando*). Уговорката за непрехвърлимост на вземане (*pactum de non cedendo* и уредено в § 399 от герм. ГК) от своя страна се определя като специална правна норма, тъй като приложното ѝ поле е ограничено само до вземанията като вид обекти на гражданското право.

Преобладаващо германската правна доктрина търси оправдание на възприетия в Гражданския кодекс абсолютен ефект на *pactum de non cedendo* в съдържанието на принципа за автономия на волята. Приема се, че в съответствие с него страните могат да постигат всякакви уговорки относно правата

⁷ Така **Goergen**, U. Das Pactum de non cedendo., op. cit., p. 48–49.

⁸ Съгласно разпоредбата на § 405 BGB, „Ако длъжникът е издал документ за дълга и вземането е било цедирано срещу представяне на този документ, длъжникът не може да се позове пред новия кредитор на това, че ... по съглашение с първоначалния кредитор отстъпването е било изключено, освен ако новият кредитор при отстъпването е знаел или е трябвало да знае истинското положение“. Преводът е цит. по **Кожухаров**, Александър, Германски граждански законник, София, 1974, с. 112. Повече за тази хипотеза вж. в Beck'sche Kurz-Kommentare Palandt, Band 7. Bürgerliches Gesetzbuch, 70., neubearbeitete Auflage, Verlag C.H.Beck, München, 2011, с. 611–612.

⁹ Сред тях следва да бъде посочен най-вече Fritz Raber, който взима отношение по правната уредба на *pactum de non cedendo* в BGB при извършване на съпоставка с разпоредбите на австрийския граждански кодекс. Вж. **Raber**, Fritz. The Contractual Prohibition of Assignment in Austrian Law. *Notre Dame Law Review*, 1989, vol. 64, p. 181.

и задълженията, възникващи помежду им. След като те са овластени да определят конкретното съдържание на облигационното отношение в съответствие с икономическите си интереси, следва да им се признае и възможността да създадат едно изначално непрехвърлимо вземане. Договорната клауза за непрехвърлимост засяга правната същност на вземането, лишавайки го от способността му да бъде годен обект на транслативни сделки още от началния момент на възникването му. Така, конкретното вземане възниква като своеобразно лично право, „заключено“ само между страните по договора. Оттук следва и обстоятелството, че то стои извън приложното поле на разпоредбата на § 137 BGB, доколкото законодателят не допуска ограничаване на прехвърлимостта на иначе прехвърлими права, а в конкретния случай вземането възниква като непрехвърлимо, макар и по волята на страните¹⁰.

Напоследък, някои автори изказват мнение, че логическо противоречие между признатия абсолютен ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане и разпоредбата на § 137 от герм. ГК действително съществува¹¹. Според тях, наложилото се като преобладаващо разбиране пренебрегва някои основни правни белези на вземането най-вече от гледна точка на неговите икономически функции. От една страна, вземането единодушно се признава за прехвърлимо право, за годен обект на гражданското право, което може свободно да бъде прехвърляно между участниците в гражданския оборот. От друга страна, на страните по облигационното отношение се позволява неограничено да модифицират всеки негов аспект, включително и да променят същността на едно вземане така, че да го лишат от неговата прехвърлимост. Като последица от това, едно поначало прехвърлимо право се превръща в непрехвърлимо и това положение обвързва всяко трето лице. Изтъква се също така, че създадената от законодателя възможност за страните по облигационното отношение да изменят същността на вземането на практика всъщност води до заобикаляне на разпоредбата на § 137 BGB, тъй като се отнема прехвърлимостта на едно иначе прехвърлимо право. В заключение, авторите предлагат преосмисляне на законодателния подход при уредбата на правните последици на уговорката за непрехвърлимост на вземане по § 399 BGB, така че те да бъдат ограничени само до страните по облигационното отношение.

Отправената напоследък критика към преобладаващото в Германия разбиране за абсолютен ефект на *pactum de non cedendo* всъщност е в унисон с историческото развитие на института в германското право. През средата на 19-ти век, германската правна доктрина като че ли е по-склонна да ограничи действието на клаузата за непрехвърлимост на вземане само между

¹⁰ Тази теория се поддържа както от правната доктрина, така и в съдебната практика, вж. по-подробно **Goergen**, U. Das Pactum de non cedendo., op.cit., p. 49.

¹¹ В този смисъл вж. **Armgarth**, Matthias. Die Wirkung vertraglicher Abtretungsverbote im deutschen und ausländischen Privatrecht. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, April 2009, Bd. 73, H. 2, p. 320.

страните. Подобна уговорка се разглежда като облигационно задължение, чието нарушаване е основание за предявяване на иск за обезщетение за вредите от неизпълнението му. Извършената в нарушение на тази клауза цесия обаче е действителна и поражда присъщия си транслативен ефект. Правната доктрина от този период изтъква, че евентуалното възприемане на абсолютния ефект на *pactum de non cedendo* може съществено да забави развитието на икономическите отношения. С оглед на тези съображения се предлага и ограничаване на действието на *pactum de non cedendo* само до уговорилите го страни¹². Това разбиране е възприето и в първият проект на германския ГК, в който абсолютният ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане е отречен¹³. Като допълнителен аргумент в подкрепа на това виждане Първата кодификационна комисия по съставяне на германския ГК изтъква, че ако се признае абсолютен ефект на уговорката, то тя би могла успешно да бъде противопоставена и на съдебния изпълнител, доколкото вземането ще възникне като непрехвърлимо право. Поради това то няма да послужи за удовлетворяване на кредиторите.

Възгледите относно правните последици на *pactum de non cedendo* се променят съществено при действието на Втората кодификационна комисия. Приема се, че абсолютният ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане няма да засегне значително обществения интерес. Членовете на Втората кодификационна комисия приемат, че абсолютното действие на *pactum de non cedendo* ще защити правните интереси на някои особени категории правни субекти, които по занятие встъпват в голям брой еднотипни облигационни отношения и поради това се нуждаят от засилена закрила срещу евентуално недобросъвестно поведение от страна на своите кредитори. Като пример се посочват търговските дружества с предмет на дейност железопътен транспорт, застрахователните дружества и Имперската банка. Според авторите на Втория проект на германския ГК, включването на подобна клауза в договора така или иначе би представлявало „изключително рядко събитие“¹⁴. Съставителите вземат предвид и допълнителния аргумент на Първата кодификационна комисия и предвиждат изрична разпоредба в *Германския граждански процесуален кодекс* (*Zivilprozessordnung; ZPO*), овластяваща съдебния изпълнител да насочва принудителното изпълнение и върху вземане, за което е уговорена непрехвърлимост (§ 851 герм. ГПК). Така, абсолютният ефект на *pactum de non cedendo* се възприема от германското гражданско право.

¹² Това е преобладаващото разбиране през средата на 19. век в германската правна доктрина. По-подробно вж. **Seuffert**, Lothar. Über die Wirkung eines vertragsmäßigen Cessionsverbotes. *Archiv für die civilistische Praxis*, 51, 1868, Bd., H. 1, 107–108.

¹³ Вж по-подробно **Mummenhoff**, Wilfried. Vertragliches Abtretungsverbot und Sicherungszession im deutschen, österreichischen und US-amerikanischen Recht. *Juristen Zeitung*, 34. Jahrg., Juli 1979, № 13, 6., p. 427.

¹⁴ На това обръща внимание **Goergen**, U. Das Pactum de non cedendo., op.cit., p. 45.

Възможността уговорката за непрехвърлимост на вземане да бъде противопоставена на всяко трето лице е възприета също така и в Австрия. Независимо от липсата на изрична правна уредба на клаузата до 2005 г., и съдебната практика, и правната доктрина възприемат виждането, че страните могат да се уговорят относно изключване на прехвърлимостта на вземането по отношение на третите лица¹⁵. През 2005 г. австрийският законодател приема правила относно уговорката за непрехвърлимост на вземане, с която ограничава правните й последици (арг. § 1396а от *австрийския ГК*), но адресати на разпоредбата са единствено предприемачите, действащи в търговско качество. Понастоящем преобладаващото, но силно критикувано от модерната правна доктрина виждане е, че договорната забрана за прехвърляне на вземания може да бъде противопоставена на всяко трето лице, ако е сключена между потребители или между потребител и предприемач¹⁶.

Швейцарският законодател също възприема абсолютното действие на клаузата за непрехвърлимост на вземане, доколкото страните по договора могат да изключат прехвърлимостта на вземането спрямо всяко трето лице (арг. чл. 164 от *швейцарския Облигационен кодекс*). Тези строги правни последици са смекчени от разпоредбата на чл. 164, ал. 2 от швейцарския Облигационен кодекс, съгласно която цесия, сключена в нарушение на тази договорна клауза би могла да породи прехвърлителното си действие, ако цесионерът се легитимира с издаден от длъжника документ за дълга, в който *pactum de non cedendo* не фигурира. При това положение, след като новият кредитор не знае за уговорената забрана за цедиране, длъжникът не може да му откаже плащане и цесията е действителна¹⁷.

Напоследък, швейцарската правна доктрина основателно се усъмни в целесъобразността на тези разпоредби. През 2013 г., група швейцарски учени се обединяват около предложение за реформа на швейцарския Облигационен кодекс, която обхваща и института на *pactum de non cedendo*¹⁸.

¹⁵ Следва да се отбележи, че австрийският ГК урежда уговорката за непрехвърлимост на права, като в нейния обхват попадат само правата върху движими и недвижими вещи. (§ 364с от австрийския ГК). Съгласно посочената разпоредба, договорната забрана да се прехвърля една вещ обвързва само първия собственник, но не и неговите наследници. Спрямо трети лица тя има действие, само ако е постигната между близки лица (родители и деца, съпрузи) и е вписана в имотния регистър.

¹⁶ Вж. в този смисъл **Koziol, Helmut, R. Welser**. Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band II., 13., neubearbeitete Auflage, Wien, 2007, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, p. 118–119.

¹⁷ Разпоредбата на чл. 164, ал. 2 от швейцарския Облигационен кодекс напомня на разпоредбата на § 405 BGB. Вж. по-подробно **Guhl, Theo**. Das Schweizerische Obligationenrecht. Achte Auflage. Schulthess Polygraphischer Verlag. Zürich, 1991, p. 250.

¹⁸ Авторите на предложението са университетски преподаватели от различни юридически факултети в Швейцария. Основната им цел, по техните думи, е да реформират

Те приемат, че абсолютното действие на договорната забрана за прехвърляне на вземане създава неоправдани препятствия пред свободното развитие на гражданския оборот, доколкото крайната цел на кредитора често пъти надхвърля непосредствения интерес от получаване на паричната сума от длъжника. Съвременното търговско право предоставя редица правни способи за постигане на икономическа облага чрез договора за факторинг и секюритизация, които често пъти се оказват единственият адекватен икономически способ за получаване на финансиране. Поради това е от особено значение вземанията да бъдат свободно прехвърлими. В крайна сметка, швейцарските юристи предлагат да се изостави абсолютното действие на *pactum de non cedendo* и да се възприеме по-балансиран подход, който да ограничи действието на клаузата само *inter partes*. Те посочват, че правният интерес на длъжника няма да се засегне в значителна степен, тъй като нарушаването на договорната забрана за прехвърляне на вземането представлява неизпълнение на кредитора и е основание за ангажиране на договорната му отговорност. Въпреки това, сключената в нарушение на подобна клауза цесия ще бъде действителна и цесионерът ще може да изисква плащане от длъжника¹⁹. Разбира се, това предложение е необвързващо, доколкото произлиза от академичните среди, а не от орган със законодателна компетентност, но представлява красноречиво свидетелство, че са налице настоятелни предложения за възприемане на по-балансиран подход при бъдещо изменение на разпоредбите относно *pactum de non cedendo*.

Разпоредбата на чл. 417 от **словенския Закон за задълженията** (2001) е по същество рецепция на аналогичната разпоредба на чл. 164 от швейцарския Облигационен кодекс. Възможността страните да изключат прехвърлимостта на вземането по отношение на трети лица е предвидена в чл. 417, ал. 1 от Закона. Словенският законодател също така е възприел и правилото на чл. 164, ал. 2 от швейцарския Облигационен кодекс, че цесията е действителна, макар и сключена в нарушение на договорната забрана за прехвърляне, ако клаузата не е възпроизведена в издаден от длъжника документ, удостоверяващ вземането и цесионерът не знае за нейното съществуване.

В същия дух холандският законодател е допуснал страните да изключат прехвърлимостта на вземането (чл. 3:83 от **холандския Граждански кодекс** – 1992). Все пак, съществуват отделни опити да се преосмисли абсолютното действие на клаузата за непрехвърлимост. Съвременната холандска правна доктрина като че ли е склонна да възприеме виждането, че договорната забрана за прехвърляне не винаги поражда едни и същи правни последици. За да се установи какво е намерението на страните, клаузата следва да бъде тълкувана

облигационното право, като запазят съществените му достойнства. Вж по-подробно на <www.or2020.ch> (последно посетен на 06.09.2018).

¹⁹ Вж. **Huguenin**, Claire, Reto M. **Hilty**. Schweizer Obligationenrecht 2020. Entwurf für einen neuen allgemeinen Teil. / Code des obligations Suisse 2020 – Project relatif a une nouvelle partie générale. Schulthess Juristische Medien AG, Zürich, 2013, p. 495-496.

ad hoc, с оглед всеки отделен случай. Напоследък холандската правна доктрина имаше случай да предложи провеждане на разлика в правните последици между два вида уговорки, а именно между „клаузи за непрехвърлимост“ и „забрани за прехвърляне“. Според авторите, „клаузите за непрехвърлимост“ водят до осуетяване на прехвърлимостта на вземането спрямо всички лица, докато вторият вид уговорки обвързват само между страните. Сключената в нарушение на „забраната за прехвърляне“ цесия представлява неизпълнение на договорно задължение от страна на кредитора, но това обстоятелство не осуетява извършената цесия. Заслужава да се изтъкне, че подобно разграничение не е чуждо и в практиката на холандския Върховен съд, който се е произнесъл в подобен смисъл. Холандската съдебна практика трайно е възприела разбиране, че за установяване на конкретните правни последици от уговорката за непрехвърлимост на вземане, решаващият съдебен състав следва да тълкува клаузите на договора и да изследва действителното намерение на уговорилите я страни²⁰.

Правната възможност да се изключи прехвърлимостта на едно вземане по волята на страните по договора е възприета и в **латвийския Граждански кодекс**. Поначало, латвийският законодател е предвидил, че всички вземания, независимо от правопораждащия си юридически факт, са прехвърлими (арг. чл. 1798 от латвийския ГК). Независимо от това се допуска вземания, чието упражняване е тясно свързано с личността на кредитора, да не подлежат на прехвърляне. Предвидено е, че подобна тясна връзка може да произтича или от изрична законодателна разпоредба, или по волята на договарящите се страни (арг. чл. 1799 от латвийския ГК). Очевидно е, че латвийският законодател е възприел разрешението на германския ГК, доколкото допуска страните да променят съдържанието на субективното право и да му отнемат качеството „прехвърлимост“, като в резултат то изобщо да не подлежи на последващо прехвърляне.

Подобен подход е възприет и от словашкия законодател, който в § 525 от **словашкия ГК** изрично урежда възможността страните по договора да изключат прехвърлимостта на вземането по отношение на третите лица. В аналогичен смисъл е и разпоредбата на § 1881, ал. 2 от новия **чешки Граждански кодекс** от 2012 г.

Заслужава да се изтъкне, че абсолютният ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане е възприет и в някои законодателства извън Европейския съюз. Така например, украинският законодател поначало е предвидил, че прехвърлителният ефект на цесията настъпва, без да е необходимо изричното съгласие на длъжника за това (арг. чл. 516 от **украинския Граждански кодекс**). Въпреки това, страните могат да се отклонят от това положение и да

²⁰ Подробно изследване на актуалните тенденции в холандското право по въпроса за pactum de non cedendo вж. в **Wichard**, Daphne. Contractual non-assignment clauses with regard to claims. Can Dutch law learn from the German or English approach? Master's Thesis, Amsterdam, 30. June 2015, p. 13–16, < www.scriptsionline.uba.uva.nl/document/621806 > (последно посетен на 30.03.2019 г.).

поставят прехвърлителното действие на цесията в зависимост от съгласието на длъжника с прехвърлянето (арг. чл. 512 от украинския ГК). Така, украинският законодател е допуснал в някои случаи клаузата за непрехвърлимост на вземане да поражда правни последици *erga omnes*. Тъкмо в този смисъл и съдебната практика прилага разпоредбата на чл. 512 от украинския ГК. Украинският Върховен съд е имал случай да даде задължително тълкуване по този въпрос²¹, като е приел, че сключената в нарушение на клаузата за непрехвърлимост на вземане цесия е изцяло нищожна.

Грузинският законодател поначало също допуска страните по договора да изключат прехвърлимостта на вземането по отношение на третите лица, но ограничава този абсолютен ефект само тогава, когато длъжникът има основателен интерес от това (арг. чл. 199 от *грузинския ГК*). Същият подход е възприет и от *молдовския ГК* (арг. чл. 557).

Направеният до момента бърз сравнителноправен поглед разкрива, че във всяко национално законодателство, което е възприело абсолютен ефект на договорната забрана за прехвърляне на вземане, съществуват правни способи за отклоняване на тези последици или се отправят предложения за неговото изоставяне.

В рамките на тази първа група национални законодателства могат да се открият и такива, които макар и да уреждат абсолютен ефект на *pactum de non cedendo*, обуславят неговото проявление от допълнителни предпоставки. Те допускат подобна уговорка да може да бъде противопоставена успешно само на онзи цесионер, който знае, че страните по договора са уговорили забрана за прехвърляне и въпреки това се домогва да придобие вземането. По аргумент от противното, длъжникът не може да откаже плащане на добросъвестен цесионер, а именно на такъв, който не знае за съществуването на тази клауза. В този смисъл са предвидени правните последици на *pactum de non cedendo* в разпоредбата на чл. 1260, ал. 2 от *италианския Граждански кодекс*. Подобни са разпоредбите на чл. 577, ал. 2 от *португалския Граждански кодекс*, на чл. 466, ал. 2 от *гръцкия Граждански кодекс*, както и на чл. 514 от *полския Граждански кодекс*. Въпреки липсата на изрично правило в този смисъл, *испанската* правна доктрина също е склонна да възприеме това разбиране за уговорката за непрехвърлимост на вземане²². Подобен диференциран законодателен подход е познат и на някои национални правопорядъци извън Европа, като *Южна Корея* и *Япония*²³. В правната доктрина

²¹ Верховный Суд, Судебная палата по хозяйственным делам Веховного Суда. Постановление от 05.06.2007 г.

²² Вж. **Christian Von Bar**, Eric Clive, Hans **Schulte-Nölke**. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009, p.1054.

²³ Вж. чл. 449, (2) от *корейския ГК* и чл. 466, (2) от *японския ГК*.

дори е изказано предложение посочените национални законодателства да бъдат обособени в самостоятелна група²⁴. Като отличителен белег се посочва, че правните последици от извършената в нарушение на *pactum de non cedendo* цесия са поставени в зависимост от наличието или липсата на знание у цесионера относно уговорката за непрехвърлимост на вземане.

Струва ми се, че обособяването на нова, отделна група не е оправдано. Като решаващ аргумент в полза на тази класификация се изтъква обстоятелството, че при тази група национални законодателства се наблюдават две противоположни групи правни последици, вариращи от пълна недействителност до пълна действителност на сключения договор за цесия²⁵. Според мен това едва ли може да се приеме за убедителен аргумент. Посочената група законодателства всъщност допускат вземането да бъде изключено от участие в гражданския оборот вследствие на уговорка между страните в този смисъл. Обстоятелството, че този абсолютен ефект е поставен в зависимост от знанието или незнанието на цесионера, ми се струва недостатъчно за обособяване на отделна група. В случай, че се докаже знание на цесионера, прехвърлителният ефект на цесията ще бъде осуетен. Доколкото тези национални законодателства също допускат страните да уговорят изключване на прехвърлимостта на вземането, очевидно е, че и при тях е възприет принципът за автономия на волята при уредбата на *pactum de non cedendo*. Единствената разлика е, че тук се отдава по-голямо значение на добросъвестността на цесионера, доколкото се допуска във всеки отделен случай да се установява знанието или незнанието на новия кредитор. При другите национални правопорядъци, възприели абсолютното действие на *pactum de non cedendo*, незнанието на цесионера е правно релевантно по изключение; само тогава, когато длъжникът е съставил документ, удостоверяващ дълга, в който клаузата за непрехвърлимост не е възпроизведена и този документ бъде представен от цедента на цесионера. С оглед тези обстоятелства считам, че обособяването на тези национални законодателства трябва да бъде извършено единствено в подгрупа, но в рамките на съществуващата класификация, тъй като обособяването на нова група е самоцелно и не допринася за изясняване на правните последици.

II. Национални законодателства, които възприемат принципа за свободната прехвърлимост на правата

Както е видно, в повечето национални правопорядъци, възприели абсолютния ефект на уговорката за непрехвърлимост на вземане, се изказват предложения за преосмисляне на тези правни последици, като най-честият

²⁴ Този доктринален подход е предложен от Woo-Jung Jon. Вж. **Woo-Jung Jon**. A Comparative Analysis of the Regulations on Anti-assignment Clauses, op.cit., p. 108.

²⁵ Пак там, p. 109.

инициатор на идеята е съдебната практика. Не са малко обаче и представителите на правната доктрина, които изразяват съмнение дали причините, довели до възприемане на абсолютния ефект на клаузата, всъщност оправдават това законодателно разрешение. Те изтъкват редица съображения в подкрепа на своето разбиране. Така например, рискът за длъжника да пропусне уведомлението за цесията и да трябва да плати повторно, този път на цедента, с всички произтичащи от това усложнения, би могъл да се преодолее чрез полагане на по-голяма грижа и внимание към собствените работи. В тази връзка, посочват те, повечето законодателства допускат изпълнението на привиден кредитор да има освобождаващо за длъжника действие. Също така, намерението на длъжника да използва своето задължение като средство за косвен натиск срещу кредитора също не се накрънява, тъй като той запазва всички възражения, освен личните, по договора. Най-сетне, опасенията на длъжника, че ще се задължи към ново лице, което не е обвързано от устните уговорки със стария кредитор, са преувеличени. Цесионерът е ограничен в действията си от императивните правни норми и от клаузите, относими към конкретното вземане, а не следва да се пренебрегва обстоятелството, че всяко съвременно законодателство съдържа правила, с които да се избегне влошаването на положението на длъжника вследствие извършената цесия²⁶.

Изразените от правната доктрина съмнения са напълно закономерни. Абсолютният ефект на *pactum de non cedendo* създава ненужни препятствия пред установяването на свободен пазар на благата и по-благоприятно икономическо положение за участниците в оборота. Уговорената непрехвърлимост на вземането създава невъзможност за кредитора да го използва възможно най-ефективно, с оглед извличане на друга икономическа облага. Този проблем е особено отчетлив при малките и средни предприятия, които са най-често срещаните правни субекти в европейския търговски оборот. Особеното им значение за създаването и акумулирането на икономически блага в Европейския съюз се подчертава последователно в редица програмни документи на европейските институции²⁷. Тъй като тези предприятия често изпитват затруднения да набавят ликвидни парични средства²⁸, нееднократно европейските институции отправят препоръки да се намалят пречките пред извличане на икономическа облага от притежаваните активи. Признатата въз-

²⁶ Повече по въпроса за аргументите „за“ и „против“ абсолютното действие на клаузата за непрехвърлимост на вземане вж. в Elgar Encyclopedia of Comparative Law, ed. by Jan M. Smits. Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham/Northampton, 2006, p. 98–99

²⁷ Разглеждани като гръбнакът на общеевропейския икономически растеж, малките и средни предприятия са част от стратегията „Europe 2020“. За повече информация по този въпрос вж. http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act_en. The Small Business Act for Europe: (последно посетен на 07.09.2018 г.)

²⁸ В този смисъл вж. **Rasche**, Georg. Prohibitions of assignment, a European civil code and business financing. *The European Legal Forum* (E), 2002, № 3, p. 134.

можност за свободно прехвърляне на вземанията подпомага малките и средни предприятия да рефинансират съществуващите си задължения, да инвестират и да развиват продукцията си, да увеличават броя на търговските си отношения и да достигат до нови пазари. Наред с това, заслужава да се изтъкне, че абсолютният ефект на *pactum de non cedendo* води и до повишаване на информационните разходи, които всеки потенциален цесионер следва да извърши, за да се увери, че не съществува договорна забрана за прехвърляне с оглед интересувашото го вземане.

Така посочените обстоятелства свидетелстват, че от икономическа гледна точка принципът за свободната прехвърлимост на правата в много по-голяма степен защитава правните интереси на отделния предприемач и на търговския оборот като цяло.

Струва ми се обаче, че решаващият аргумент за изоставяне на абсолютния ефект на уговорката за непрехвърлимост на вземане следва да се търси отвъд изцяло икономическите причини, независимо от тяхното очевидно значение. По-скоро, според мен, той следва да се търси в правилното очертаване на границата между вещното право и облигационното право. Действително, следва да се признае възможността страните да включат клауза за непрехвърлимост на вземането. Не следва да се забравя обаче, че подобна забрана произтича от договор и поради това е годна да обвърже единствено лицата, които са я уговорили. Както е известно, един от най-съществените правни белези на облигационното отношение е неговият относителен характер, възприет в повечето съвременни национални законодателства. Струва ми се, че ако се допусне поетото от една от страните по облигационното отношение задължение за бездействие да може да бъде успешно противопоставено на всяко трето лице, това означава да се придаде „вещен“, абсолютен характер на облигационното отношение. Подобен извод очевидно е в разрез с възприетия относителен характер на облигационното отношение и представлява смесване на вещното и облигационното право²⁹.

В тази връзка, следва да се посочи и допълнителен аргумент. Възможността да се въведе забрана за разпореждане с определени обекти, която да доведе до изваждането им от гражданския оборот е прерогатив, запазен само на законодателя, към който той прибягва само с оглед защита на значими обществени интереси. Ако се допусне уговорките между страните по относителното, облигационно отношение да поражда същите правни последици, каквито и волята на законодателя, това би довело и до заличаване на границите между частното и публичното право, поне що се отнася до забраните за прехвърляне на права. Така изтъкнатите съображения естествено водят до заключението, че безусловното възприемане на абсолютния ефект на *pactum de non cedendo* не е в състояние да даде задоволително разрешение на конфликта

²⁹ Така **Goode**, Roy. Contractual prohibitions against assignment. *Lloyd's Maritime and Commercial Quarterly*, 2009, № 3, p. 306.

между правните интереси на страните по договора, от една страна, и третите лица-участници в гражданския оборот, от друга.

В светлината на горните обстоятелства считам за оправдано да се хвърли поглед и върху правната уредба на законодателствата, които изключват абсолютния ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане.

Една от първите държави, която отрича на страните по договора правото да изключат напълно прехвърлимостта на вземането, е Франция. Във **френския ГК** от 1804 г., до 01.10.2016 г. липсва изрична разпоредба, посветена на *pactum de non cedendo*. Това обстоятелство не е изненадващо, доколкото някои представители на правната доктрина са имали повод да изтъкнат, че една от основните последици на Великата френска революция от 1789 г. е премахването на всякакви, произтичащи от волята на лицето забрани за прехвърляне на права. Това се обяснява с желанието да се преодолее феодалната система и характерното за нея запазване на благата за бъдещите поколения. С оглед на това, някои автори приемат, че договорната забрана за прехвърляне на вземания следва да бъде изцяло нищожна³⁰. Преобладаващо обаче, френската правната доктрина не е склонна да се обедини около подобно крайно виждане. По-скоро се приема, че тази уговорка е резултат от съвпадението на волите на двете страни по договора и поради това следва да ѝ се признае обвързващо действие. В случай, че кредиторът се разпорежи със вземането си в нарушение на тази клауза, длъжникът може да предяви иск за обезщетяване на вредите, но извършената цесия е действителна³¹.

Така изразеното виждане от правната доктрина като че ли се нуждае от ревизия, след измененията на френския ГК, в сила от 01.10.2016 г.³². В разпоредбата на чл. 1321, ал. 4 от фр. ГК законодателят е предвидил, че при сключване на договор за цесия, съгласието на длъжника не е необходимо, освен ако вземането не е уговорено като непрехвърлимо. Що се отнася до френското търговско право, още през 2003 г., с изменение във френския Търговски кодекс, е приета нова разпоредба (art. L 442-6), която предвижда нищожност на клаузата за непрехвърлимост на вземане, в случай че уговорилият я длъжник притежава правното качество производител, търговец, индустриалец или занаятчия³³.

По-горе беше посочено, че Австрия принадлежи към онази група национални законодателства, които възприемат абсолютния ефект на *pactum de non*

³⁰ В този смисъл вж. по-подробно **Kötz**, Hein. *Europäisches Vertragsrecht*. Band I. J.C.B.Mohr Paul Siebeck, Tübingen, 1996, p. 416.

³¹ Така изрично **Goergen**, Ute. *Das pactum de non cedendo*, op.cit, p. 139.; Elgar *Encyclopedia of Comparative Law*; op.cit., p. 99–100.

³² Френският Граждански кодекс беше изменен с L'Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations vient d'être publiée au Journal Officiel du 11 février 2016, в сила от 01.10.2016 г.

³³ Вж. по-подробно *Loi № 2003-7 du 3 janvier 2003 modifiant le livre VIII du Code de commerce*, art. 50 II, art. L. 442-6 Code de commerce.

cedendo. За да облекчи търговския оборот обаче, през 2005 г. австрийският законодател приема нова разпоредба, а именно § 1396a³⁴ в *австрийския ГК*, предвидена да разреши въпроса относно клаузата за непрехвърлимост, уговорена между лица с търговско качество. Законодателят очертава нейното приложно поле лимитативно, доколкото новото се прилага единствено спрямо произтичащи от търговска сделка парични вземания. Наред с това, клаузата следва да бъде предмет на индивидуална уговорка, а не включена в общите условия на някоя от страните. Най-сетне, законодателят въвежда като елемент от фактическия състав изискването уговорката за непрехвърлимост на вземане да не засяга в значителна степен интересите на кредитора, като това обстоятелство е предмет на преценка *ad hoc*, с оглед всеки отделен случай. В отношенията между предприемачи, австрийският законодател изоставя абсолютния ефект на *pactum de non cedendo*, като в разпоредбата на § 1396a от австрийския ГК изрично предвижда, че тази уговорка не влияе върху действителността на извършената в нейно нарушение цесия. Доколкото длъжникът е бил надлежно уведомен за цесията и за личността на цесионера, той не може да откаже плащане. Единствената правна закрила, която австрийският законодател е предоставил на длъжника в тази хипотеза, е възможността да предяви иск за обезщетение за вредите, които извършената цесия е причинила (арг. § 1396a, ал. 2 от австрийския ГК). Някои представители на австрийската правна доктрина критикуват този законодателен подход, като изтъкват, че предоставената на длъжника-търговец правна защита е много по-слаба от тази на длъжника-нетърговец³⁵. Според мен обаче разрешението на австрийския законодател е разумно и заслужава подкрепа. Причините за конкретния подход, струва ми се, следва да се търсят преди всичко в стремежа да се насърчи развитието на търговския оборот. Не е случаен фактът, че приложното поле на разпоредбата на § 1396a от австрийския ГК е очертано така тясно. Целта на законодателя е да стимулира развитието на икономическите отношения и поради това адресати на разпоредбата са единствено предприемачи, действащи в търговско качество. Тези лица са професионалисти, които не се нуждаят от засилена правна закрила. Техният интерес се състои преди всичко в извличане на икономическа облага. Поради това, предвидимостта в търговските отношения и сигурността на търговския оборот се предпочитат пред индивидуалния интерес на длъжника-търговец. Същевременно, извън обхвата на § 1396a от австрийския ГК остават потребителите, спрямо които абсолютният ефект на *pactum de non cedendo* намира приложение. Това се обяснява с обстоятелството, че тези лица участват в гражданския оборот преди всичко за

³⁴ Вж. по-подробно Bundesgesetz, mit dem im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch das Zessionsrecht geändert wird (Zessionsrecht-Änderungsgesetz – Zess-RÄG), в сила от 01. юни 2005.

³⁵ Така **Koziol, H., Welser, R.** Grundriss des bürgerlichen Rechts, op.cit., p. 119.

задоволяване на свои лични потребности, а не с оглед извличане на печалба. Длъжникът-потребител е в много по-голяма степен заинтересуван от запазването на първоначалния кредитор от длъжника-търговец. Така, австрийският законодател предвижда два различни вида правни последици на уговорката за непрехвърлимост на вземане, които варират в зависимост от наличието или липсата на правното качество „предприемач“ у длъжника. Стремешт към създаване на детайлна правна уредба, съобразена с конкретния интерес на страните по правоотношението, според мен заслужава подкрепа.

Напоследък се наблюдава тенденция и други гражданскоправни кодификации да възприемат по-балансиран подход при правната уредба на уговорката за непрехвърлимост на вземане. Така например, разпоредбата на чл. 166, ал. 2 от *естонския Закон за задълженията* (2002) предвижда, че „споразуменията, сключени между договарящите се страни, с които се изключва или ограничава правото на разпореждане с едно вземане нямат действие по отношение на трети лица“. Подобно правило е закрепено и в новия *унгарски Граждански кодекс* (2014), който дори предвижда, че уговорката за непрехвърлимост на вземане е недействителна по отношение на трети лица (арг. чл. 6:195). Както естонският, така и унгарският законодател овластяват длъжника да предяви иск за обезщетение на причините от извършената в нарушение на клаузата за непрехвърлимост цесия. Най-сетне, независимо че разпоредбата на чл. 99, ал. 1 ЗЗД предвижда, че страните могат да уговорят непрехвърлимост на вземането, преобладаващата част от българската правна доктрина като че ли е склонна да приеме, че тази клауза няма действие по отношение на трети лица³⁶.

Правило, насочено към стимулиране на търговския оборот и освобождаването му от последиците на абсолютния ефект на *pactum de non cedendo*, е прието през 1994 г. и от германския законодател. Разпоредбата на § 354а от *германския Търговски законник* (Handelsgesetzbuch; HGB) предвижда, че цесия-

³⁶ Вж. вместо всички **Калайджиев**, Ангел, *Облигационно право – обща част*. 7. изд. София: Сиби, 2016, с. 533–536. Заслужава да се отбележи, че в българската правна доктрина са предложени поне още две обяснения на института. Според някои автори (**Кожухаров**, Александър. *Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение*. Нова редакция и допълнения проф. П. Попов. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2002, с. 479–480, както и **Апостолов**, Иван. *Облигационно право. Ч. 1. Общо учение за облигацията*. София: БАН, 1990, с. 403) действието на клаузата за непрехвърлимост следва да се постави в зависимост от добросъвестността на цесионера, като знанието му за съществуването на подобна уговорка следва да осуети прехвърлителния ефект на цесията. Други (**Диков**, Любен. *Курс по гражданско право. Облигационно право – обща част*. Том III. София: Придворна печатница, 1934, с. 506, а напоследък и **Иванов**, Александър. *Прехвърляне на вземания в търговския оборот*. София: Сиби, 2010, с. 88–103) приемат, че извършената в нарушение на уговорката за непрехвърлимост цесия е относително недействителна по отношение на длъжника. Доколкото този въпрос е от особено значение, ще бъде предмет на самостоятелно изследване.

та на парично вземане, извършена в нарушение на клауза за непрехвърлимост, е действителна, в случай че страните, между които клаузата е уговорена, са търговци. Нещо повече, в тази хипотеза германският законодател дори признава на длъжника-търговец възможността да изпълни с освобождаващо действие на първоначалния кредитор, въпреки че цесията му е била вече съобщена³⁷.

Разпоредбата на § 354a от германския Търговски законник е реципирана и от словенския законодател в разпоредбата на чл. 417, ал. 4 от **словенския Закон за задълженията**.

III. Подходът в правните системи от англо-американския правен кръг

Проблемът за правните последици на уговорката за непрехвърлимост на вземане занимава и националните законодателства, принадлежащи към англо-американския правен кръг. Развитието на възгледите относно *pactum de non cedendo* в английското право е подчертано динамично, доколкото първоначално превес е имало виждането за облигационния характер на клаузата, а по-късно противоположното разбиране за абсолютното действие на клаузата е било също широко споделяно³⁸. *Английската* съдебна практика от началото на 20-ти век почти единодушно отрича абсолютния ефект на уговорката за непрехвърлимост на вземане. Така, по делото *Shaw & Co v Moss Empires* (1908)³⁹ съдията Darling духовито посочва, че подобна клауза “може да забрани цесията дотолкова, доколкото може да повлияе върху законите на гравитацията”⁴⁰. В съдебно решение от този период съдия от Нова Зеландия е имал случай да се произнесе, че право, което по естеството си е прехвърлимо, не може да бъде превърнато в непрехвърлимо в резултат на уговорка между страните⁴¹. Разбирането, че въпреки клаузата за непрехвърлимост на вземане цесията е действителна, е намерило израз и в решението по делото *Spellman v. Spellman* (1961)⁴². Две десетилетия по-късно, по делото *Helstan Securities Ltd v. Hertfordshire City Council* (1978), съдията Croom-Jonson отказва да се съобрази с възприетото от съдебната практика разбиране и отсъжда, че сключената в нарушение на *pactum de non cedendo* цесия е недействителна, вклю-

³⁷ Вж. по-подробно **Jung**, Peter. Handelsrecht, 5. Auflage, Verlag C.H.Beck, München, 2006, p. 214.; **Klunziger**, Eugen. Grundzüge des Handelsrechts, 13. Auflage. Verlag Franz Vahlen, München, 2006, p. 188.

³⁸ По-подробно вж. **Allcock**, Bob. Restrictions on the Assignment of Contractual Rights. *Cambridge Law Journal*, vol. 42, November 1983, p. 328.

³⁹ Tom Shaw & Co v. Moss Empires (Ltd.) (1908), 25 T.L.R., 190, 191.

⁴⁰ „Such a clause ... could no more operate to invalidate the assignment that it could to interfere with the laws of gravitation”.

⁴¹ Вж. Hoddler & Tolley Ltd. v Cornes (1923), N.Z.L.R., 876, 878. Цит. по **Allcock**, B. Restrictions on the assignment of contractual rights, op.cit, p. 328.

⁴² Вж. *Spellman v. Spellman* (1961) 2 All E.R., 498.

чително и в отношенията между цедент и цесионер. В решението на съда е прието, че „някои видове права са непрехвърлими; поради това не съществува пречка страните по договор да придадат на едно право качеството непрехвърлимост“⁴³. Абсолютният ефект на клаузата за непрехвърлимост на вземане се оправдава с нежеланието на длъжника да бъде обвързан с непознат за него кредитор. Съдията Croom-Jonson посочва също така, че евентуалният цесионер би могъл да проучи особеностите на конкретното вземане, да установи дали по отношение на него е постигната уговорка, която да забранява прехвърлянето му и едва тогава да пристъпи към сключване на договора за цесия.

Делото *Helstan* провокира немалко дискусии в английската правна доктрина. Учените се обединяват около становището, че абсолютното действие на клаузата за непрехвърлимост на вземането представлява сериозна пречка пред адекватното развитие на търговския оборот. Някои автори предлагат да се възприеме „относителният ефект“, при който цесията е недействителна спрямо длъжника, който може да изпълни, дори и след уведомлението, на цедента. Спрямо трети лица обаче, цесионерът е придобил права върху вземането⁴⁴.

Други пък изказват мнението, че за установяване на конкретните правни последици от тази уговорка, договорът следва да бъде прецизно изтълкуван, като абсолютното действие на клаузата е само едно от възможните четири разрешения⁴⁵. На първо място, уговорката може да се изразява в поето от кредитора обещание да не прехвърля вземането си. То само по себе си не води до недействителност на сключената цесия и цесионерът може да изисква плащане от длъжника. Единствената правна защита за длъжника се състои в това да предяви иск за обезщетение на вредите. Друга възможност авторите виждат в разбирането за относителна недействителност на цесията спрямо длъжника⁴⁶. Най-сетне, съгласно трето възможно разрешение, сключената в нарушение на уговорката за непрехвърлимост цесия е действителна, но длъжникът не може да търси обезщетение за вредите си, а следва да пристъпи направо към разваляне на договора с кредитора. Видно е, че правната доктрина от този период решително се противопоставя на опита да се предвиди абсолютно действие на клаузата за непрехвърлимост в съдебната практика, като предлага немалко алтернативни разрешения.

Изразеното критично становище от страна на правната доктрина по повод безусловното възприемане на абсолютния ефект на *pactum de non cedendo*

⁴³ „... certain kinds of choses in action are not assignable; therefore there is no reason why the parties to an agreement may not contract to give its subject matter the quality of unassignability.“

⁴⁴ Вж. Allcock, Bob. Restrictions on the Assignment of Contractual Rights, op.cit., p. 346.

⁴⁵ Така Goode, Roy. Inalienable Rights? *Modern Law Review*, vol. 42, 1979, p. 553–554.

⁴⁶ Това възможно разрешение е възприето от някои представители на английската правна доктрина Вж. Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract. 12th edition, Butterworths. London, 1991, с. 518.

намира отзвук в съдебната практика и предизвиква преосмисляне на правните последици от клаузата. При разглеждане на следващия казус, свързан с уговорката за непрехвърлимост на вземане, а именно *Linden Gardens Trust v Lenesta Sludge Disposals Ltd and Others* (1993), абсолютното действие на *pactum de non cedendo* е изоставено в Англия. Съдът приема, че спрямо длъжника цесията е относително недействителна, но в отношенията между цедент и цесионер тя е породила прехвърлителното си действие⁴⁷. Аргумент в подкрепа на този нов подход съдът търси в изразеното в правната доктрина разбиране, че договорна забрана за прехвърляне не следва да предизвиква изваждане на блага от гражданския оборот⁴⁸. Съдията – лорд Browne-Wilkinson, в тази връзка изтъква, че „забраната за прехвърляне прави цесията недействителна по отношение на другата страна по договора (длъжника, бел. моя)... тя обаче не може да доведе до недействителност на цесията между цедента и цесионера. Възможно е дори в такъв случай самата клауза да се окаже недействителна с оглед обществен интерес“⁴⁹.

Като цяло, *австралийските* съдилища следват приетите разрешения на английските съдии по делото *Linden Gardens*. Както австралийската съдебна практика, така и правната доктрина се обединяват около виждането, че на подобна клауза не следва да се признава абсолютно действие. Все пак, те допускат подобни уговорки да бъдат тълкувани *ad hoc*, с цел установяване на действително целените от страните правни последици по конкретното правоотношение⁵⁰.

В отлика от английското и австралийското право, в *правото на САЩ* е възприет по-балансиран подход по въпроса за правните последици на уговорката за непрехвърлимост на вземане. Предвид обема на настоящата статия, този най-общ сравнителноправен преглед не си поставя за цел, а и не би могъл да обхване разрешенията в отделните щати. По-скоро, фокусът ще бъде поставен върху *The Restatement of Contracts (Second)*⁵¹ и върху *Uniform Commercial Code*⁵², тъй като двата акта представляват функционални анало-

⁴⁷ Така **Guest**, Anthony. *Guest on the Law of Assignment*. London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 135.

⁴⁸ Така **Goode**, Roy. *Contractual Prohibitions against Assignment*, op.cit., p. 311.

⁴⁹ „*A prohibition of assignment normally only invalidates the assignment as against the other party to the contract ... it cannot operate to invalidate the contract as between the assignor and the assignee and even then it may be ineffective on the grounds of public policy.*“

⁵⁰ Вж. по-подробно у **Tolhurst**, Greg. *The Efficacy of Contractual Provisions Prohibiting Assignment*. *Sydney Law Review*, vol. 26, № 2, June 2004, p. 174–175.

⁵¹ *The Restatement of Contracts* е създаден от Американския юридически институт (American Law Institute) и представлява система от необвързващи правила, приложими по волята на страните, в гражданските и търговските отношения.

⁵² *The Uniform Commercial Code (UCC)* (Еднообразният Търговски кодекс) е система от правила, които предвиждат правна уредба на търговски и икономически отношения. Той няма задължителна сила, а притежава единствено препоръчителен характер, като все-

зи на гражданскоправните кодификации в континенталното право. Правната доктрина дори е склонна да разглежда The Restatement of Contracts като своеобразна „оптативна“ (*soft law*) кодификация на американското договорно право⁵³. В разпоредбата на § 317, ал. 2 от The Restatement of Contracts (Second) поначало е предвидено, че всяко вземане може да бъде прехвърлено, освен ако е уговорена изрично клауза за непрехвърлимост. Правната доктрина не е склонна да приеме, че *pactum de non cedendo* има за последица безусловното изключване на прехвърлимостта на вземането по отношение на трети лица⁵⁴. По-скоро, авторите подкрепят разбирането, че подобна клауза следва да бъде тълкувана стеснително. Подобен подход е в унисон и с разпоредбите на The Restatement of Contracts. Съставителите са предвидили, че наличието на договорна забрана за прехвърляне само по себе си не осуетява придобиването на права от цесионера (арг. § 322, ал. 2, буква „с“ от the Second Restatement of Contracts). При извършено прехвърляне на вземане, за което е уговорена непрехвърлимост, за длъжника възниква правото да търси обезщетение за претърпените вреди (§ 322, (2), (b) of the Second Restatement of Contracts). Все пак, може да се приеме, че съставителите на кодификацията сякаш допускат наличието на абсолютно действие на *pactum de non cedendo*. В този смисъл следва да се тълкува разпоредбата на § 322, (2) от Second Restatement of Contracts. Разпоредбата предвижда, че ако волята на страните е изразена в смисъл, че те целят тъкмо изключване на прехвърлимостта на вземането и изваждането му от гражданския оборот, това е допустима правна последица⁵⁵.

Противоположен подход е възприет при съставяне на The Uniform Commercial Code (UCC) относно договорната непрехвърлимост на вземането в търговските отношения. Заслужава да се отбележи, че още първият вариант на UCC от 1952 г. съдържа изрична разпоредба, а именно чл. 9-318, ал. 4 от UCC (1952), която предвижда недействителност на клаузата за непрехвърлимост на вземане. Независимо че отделни автори са се изказали критично по повод предвидената недействителност на *pactum de non cedendo* в отношенията между търговци⁵⁶, този подход е последователно възприет и в разпоредбата

ки отделен щат може да прецени дали разпоредбите му да имат сила за съответната територия. Понастоящем, Еднообразният Търговски кодекс, е възприет изцяло или отчасти, с някои местни изменения, във всичките 50 щата.

⁵³ За погледа на американската правна доктрина върху явлението „soft law“ вж. по-подробно **Di Robilant**, Anna. Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 54, № 3, Summer 2006, p. 499 et seq.

⁵⁴ Вж. по-подробно **Klass**, Gregory. Contract Law in the United States. Kluwer Law International BV, 2010, The Netherlands, p. 170.

⁵⁵ Loc.cit., p. 171.

⁵⁶ Вж. по-подробно рубрика „Коментари“: Validity of Clauses Prohibiting Assignment of Accounts and Contract Rights. *The University of Chicago Law Review*, vol. 25, № 1, Autumn 1957, p. 199–205.

на сега действащия § 9-406 UCC. Съставителите не само са предвидили недействителност на договорната забрана за прехвърляне, но наред с това дори лишават длъжника от правото да търси обезщетение за претърпените вреди. (арг. § 9-406, буква „d“ UCC).

Избраният от съставителите подход да вземат предвид съображения от социално и икономическо естество заслужава подкрепа. Въвеждането на два паралелно действащи модела на правна уредба, които предвиждат различаващи се помежду си правни последици в зависимост от правното качество на длъжника, цели да постигне по-висока справедливост в обществените отношения. В случай, че конкретният длъжник е потребител, той има интерес да запази първоначалния си кредитор непроменен. В случая обаче, съставителите на The Second Restatement of Contracts изоставят догматичния подход, характерен за континенталните граждански кодификации. Вместо това, те отдават много по-голямо значение на волята на страните, като им предоставят възможността сами да уредят конкретните правни последици на клаузата, съобразно своите интереси. Съставителите допускат действителността на всички възможни разрешения, като за конкретните правни последици на сключената в нарушение на клауза за непрехвърлимост цесия се съди от съдържанието на отделния договор. Този либерален и гъвкав законодателен подход е изоставен в търговския оборот, тъй като търговците са заинтересувани по-скоро от това да извличат печалба, отколкото да настояват за запазване на първоначалния кредитор.

IV. Нуждата от въвеждане на единен правен режим и възможните правни модели за хармонизация на клаузата за непрехвърлимост на вземане

Изводът от този бърз сравнителноправен преглед се налага естествено. Сред националните законодателства е налице забележително многообразие във връзка с правните последици на клаузата за непрехвърлимост на вземане, вариращи от пълна недействителност до действителност на сключената в нарушение на тази уговорка цесия. Подобно многообразие без съмнение поставя на изпитание принципа за свободно движение на капитали в рамките на Единния европейски пазар. Хармонизацията на правните последици от *pactum de non cedendo* се изправя пред предизвикателството да защити в еднаква степен два противоположни интереса. От една страна, ако се възприеме принципът за неограничената прехвърлимост на правата, интересът на потребителите, които разчитат да се запази непроменен първоначалният кредитор, ще се окаже засегнат. От друга страна, интересът на търговците ще бъде сериозно накърнен при въвеждане на абсолютното действие на забраната за прехвърляне на вземания, доколкото това ще ги лиши от множество възможности за извличане на блага. Най-разумното разрешение, според мен, е да

се създадат две паралелно действащи системи от правила, които предвиждат различни правни последици в зависимост от правното качество на лицата по правоотношението.

Според мен, всеки опит за хармонизация на този институт следва да отрече безусловното абсолютно действие на *pactum de non cedendo*, дори и тогава, когато длъжникът е потребител. Едно възможно разрешение, което да предоставя висока степен на защита на длъжника, без да води до изключване на вземането от гражданския оборот, може да се открие в разпоредбата на Книга III, чл. 5:108 от **Проекта за обща референтна рамка**. Общото правило, предвидено в кн. III, чл. 5:108, ал. 1 от Проекта, предвижда, че всички права са прехвърлими, независимо от наличието на договорно установено ограничение или забрана за прехвърляне. Същевременно, съставителите на Проекта не пренебрегват и принципа за автономия на волята. В случай, че вземането е прехвърлено в нарушение на клауза за неговата непрехвърлимост, длъжникът се ползва с относително високо ниво на правна защита, както е видно от разпоредбата на чл. 5:108, ал. 2 от Проекта. На първо място, той има правото да изпълни валидно на цедента, независимо че вече е бил уведомен за цесията и за смяната на кредитора. Наред с това, длъжникът запазва правото да извърши прихващане с цедираното вземане, все едно то не е било обект на прехвърляне. Все пак, длъжникът може да се ползва само в редки случаи от установената в негова полза относителна недействителност на извършената в нарушение на клаузата за непрехвърлимост на вземане цесия. Съставителите на Проекта са изключили приложението на чл. 5:108, ал. 2 спрямо длъжника в няколко хипотези. В случай че длъжникът се е съгласил с извършената цесия или е създал погрешна представа у цесионера, че клауза за непрехвърлимост не е била уговорена, той не може да се ползва от общата правна защита. Също така, когато прехвърленото вземане произтича от договор за продажба на стоки или за предоставяне на услуги, разпоредбата на чл. 5:108, ал. 1 от Проекта също не намира приложение. Независимо от конкретните особености на правоотношението, обаче, съставителите на Проекта са признали правото на длъжника да търси обезщетение за причинените му вследствие на извършената цесия вреди (арг. чл. 5:108, ал. 4 от Проекта).

Струва ми се, че възприетият в Проекта за обща референтна рамка балансиран подход към правната уредба на последиците от *pactum de non cedendo* следва да бъде подкрепен. Разпоредбите предоставят защита на правните интереси на длъжника дотолкова, доколкото това не влиза в противоречие с принципа за свободната прехвърлимост на благата. Поради това ми се струва, че предложените от съставителите на Проекта за обща референтна рамка правила могат успешно да уредят правните последици на тази клауза, когато е уговорена между лица без търговско качество.

Що се отнася до приложението на уговорката за непрехвърлимост на вземане в търговския оборот, разпоредби с хармонизиращ характер могат да

се открият в предложения модел на правна уредба в друга soft law кодификация – **Принципите на UNIDROIT** относно международните търговски договори (the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts) в тяхната четвърта ревизия от 2016 г. Съставителите на Принципите се стремят да предоставят завършена система от правни норми, приложими при трансгранични търговски правоотношения⁵⁷. Едва ли предизвиква изненада обстоятелството, че съставителите са предвидили действителност на сключения договор за цесия въпреки наличието на договорна забрана за прехвърлянето му (чл. 9.1.9 от Принципите). Клаузата за непрехвърлимост на вземане е действителна сама по себе си и поражда присъщото на всяка друга договорна клауза действие, а именно само между уговорилите я страни. Длъжникът не може да противопоставя *pactum de non cedendo* на трети лица и разполага единствено с признатата му възможност да предяви иск за обезщетение на вредите.

Струва ми се, че така избраният подход е напълно оправдан и логичен. Основната цел на съставителите е да предложат модел на правна уредба на международните търговски отношения, който да повишава предвидимостта и сигурността, но също така и да способства за тяхното развитие. Замисълът на Принципите е да предоставят балансирано разрешение на интересите на участниците, а не да създават изкуствени пречки пред възможността да се извлича облага. Поради това, предложеният модел за правна уредба на *pactum de non cedendo* в международните търговски отношения е основан на принципа на свободната прехвърлимост на благата.

V. Заключителни бележки

Съществуващото многообразие от възможни разрешения на правните последици от уговорената непрехвърлимост на вземането в отделните национални законодателства без съмнение изненадва. Наред с това е видно, че конкретното национално правило невинаги съвпада с общата принадлежност на гражданската кодификация към съответното правно семейство. По-скоро, то е повлияно от местни причини и едва ли може да се разглежда като резултат от последователно провеждана наднационална политика. Не е и необичаен подходът на някои законодатели да предвидят различни правни последици в зависимост от правното качество на страните по правоотношението. Всички тези обстоятелства водят до извода, че въвеждането на едно общо за всички национални законодателства правило е невъзможно без да предизвика неблагоприятни социално-икономически последици. Поради това ми се струва, че с

⁵⁷ За правния характер на Принципите и тяхното правно значение вж. по-подробно **Vogenauer, Stefan**. Common Frame of Reference and UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts: Coexistence, Competition, or Overkill of Soft Law? *European Review of Contract Law*, 2010, № 2, p. 148.

оглед постигане на хармонизация, законодателят може едновременно да реципира разпоредбите на кн. III, чл.5:108 от Проекта за Обща референтна рамка и чл. 9.1.9 от Принципите на UNIDROIT за международните търговски договори. По този начин, паралелното съществуване на два модела на правна уредба, приложими в зависимост от наличието или липсата на търговско качество у страните по договора, ще доведе до създаване на модерна, балансирана и цялостна правна уредба на уговорката за непрехвърлимост на вземане.

ЛИТЕРАТУРА

- Апостолов**, Иван. Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията. София: БАН, 1990. 544 с. (Фототип. изд.).
- Диков**, Любен. Курс по гражданско право. Облигационно право. Обща част. Т. III. София: Придворна печатница, 1934. 628 с.
- Иванов**, Александър. Прехвърляне на вземания в търговския оборот. София: Сиби, 2010. 260 с.
- Калайджиев**, Ангел. Облигационно право. Обща част. 7. прераб. и доп. изд. София: Сиби, 2016. 840 с.
- Кожухаров**, Александър. Германски граждански законник. София: Съюз на българските юристи, 1974. 610 с.
- Кожухаров**, Александър. Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. (Нова ред. и доп. Петко **Попов**). София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2002. 726 с.
- Allcock**, Bob. Restrictions on the Assignment of Contractual Rights. *Cambridge Law Journal*, vol. 42, November 1983.
- Armgarth**, Matthias. Die Wirkung vertraglicher Abtretungsverbote im deutschen und ausländischen Privatrecht. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, Bd. 73, H. 2, April 2009.
- Bar**, Christian von, Eric **Clive**, Hans **Schulte-Nölke**. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009.
- Beck'sche** Kurz-Kommentare Palandt. Band 7. Bürgerliches Gesetzbuch, 70., neubearbeitete Auflage. München: C.H.Beck, 2011.
- Cheshire**, Fifoot and Furmston's Law of Contract. 12th edition. London: Butterworths, 1991.
- Elgar** Encyclopedia of Comparative Law. Ed. by Jan **M. Smits**. Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham/Northampton, 2006.
- Goergen**, Ute. Das Pactum de non cedendo. Eine Untersuchung zum vertraglichen Abtretungsverbot im englischen, französischen und deutschen Recht unter Einbeziehung internationaler Harmonisierungsinitiativen. Nomos Verlagsgesellschaft, 2000.
- Goode**, Roy. Contractual prohibitions against assignment. *Lloyd's Maritime and Commercial Quarterly*, 2009, № 3.
- Goode**, Roy. Inalienable Rights? *Modern Law Review*, vol. 42, 1979.

- Guest**, Anthony. Guest on the Law of Assignment. London: Sweet & Maxwell, 2012.
- Guhl**, Theo. Das Schweizerische Obligationenrecht. Achte Auflage, Schulthess Polygraphischer Verlag, Zürich, 1991.
- Huguenin**, Claire, Reto M. **Hilty**. Schweizer Obligationenrecht 2020. Entwurf für einen neuen allgemeinen Teil. / Code des obligations Suisse 2020 – Project relatif a une nouvelle partie générale, Schulthess Juristische Medien AG, Zürich, 2013.
- Jung**, Peter. Handelsrecht. 5. Auflage. München: C.H.Beck, 2006.
- Klass**, Gregory. Contract Law in the United States. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2010.
- Klunziger**, Eugen. Grundzüge des Handelsrechts, 13. Auflage. München: Franz Vahlen, 2006.
- Koziol**, Helmut, R. **Welser**. Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band II. 13., neubearbeitete Auflage. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2007.
- Kötz**, Hein. Europäisches Vertragsrecht. Band I. Tübingen: J.C.B.Mohr Paul Siebeck, 1996.
- Mummenhoff**, Wilfred. Vertragliches Abtretungsverbot und Sicherungszession im deutschen, österreichischen und US-amerikanischen Recht. *JuristenZeitung*, 34. Jahrg., № 13, 6. Juli 1979.
- Raber**, Fritz. The Contractual Prohibition of Assignment in Austrian Law. *Notre Dame Law Review*, vol. 64, 1989.
- Rasche**, Georg. Prohibitions of assignment, a European civil code and business financing. *The European Legal Forum* (E), 2002, № 3.
- Seuffert**, Lothar. Über die Wirkung eines vertragsmäßigen Cessionsverbotes. *Archiv für die civilistische Praxis*, 51. Bd., H. 1, 1868.
- Robilant**, Anna di. Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 54, № 3, Summer 2006.
- Tolhurst**, Greg Carter, J. W. Prohibitions of assignment: contract or property? *Butterworths Journal of International Banking and Financial Law*, December 2014.
- Tolhurst**, Greg. The Efficacy of Contractual Provisions Prohibiting Assignment. *Sydney Law Review*, vol. 26, № 2, June 2004.
- Vogenauer**, Stefan. Common Frame of Reference and UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts: Coexistence, Competition, or Overkill of Soft Law? *European Review of Contract Law*, 2010, № 2.
- Wichard**, Daphne. Contractual non-assignment clauses with regard to claims. Can Dutch law learn from the German or English approach? Master's Thesis, Amsterdam, 30. June 2015.
- Woo-Jung**, Jon. A Comparative Analysis of the Regulation on Anti-Assignment Clauses. *Korea University Law Review*, 2010, № 7.

Дадена в Катедра „Гражданскоправни науки“ – април 2019 г.
Рецензент – проф. д-р Иван Русчев.